

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В АНГЛОМОВНОМУ КУЛЬТУРНОМУ АРЕАЛІ: КРІЗЬ "ПАРАДОКСИ РЕЦЕПЦІЇ" ДО ДИЛЕМ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті представлено погляд на процес сприйняття творчості Тараса Шевченка в англомовному культурному ареалі під кутом зору поступового переходу літератур-реципієнтів від простої рецепції Шевченкових текстів до рецепції з елементами інтерпретації, а згодом – до інтерпретації. Звернуто увагу на деякі "парадокси рецепції", на помітну амбівалентність наступної інтерпретації Т. Шевченка, його ролі в історії української літератури та нації.

Ключові слова: Тарас Шевченко, переклад, рецепція, інтерпретація, національний апіоризм, стереотип.

Узагальнюючи накопичену за попередній час у вітчизняному шевченкознавстві систему оцінок та уявлень, академік І. Дзюба слушно вказує на те, що "для багатьох поколінь українців Тарас Шевченко означає так багато, що сама собою створюється ілюзія його всеприсутності, всезрозумілості та всезнання про нього. Кажу: ілюзія, бо до справжніх всеприсутності, всезрозумілості та всезнання завжди було і завжди буде далеко. Шевченко як явище велике й вічно живе – невичерпний, нескінченний і незупинний" [2, 5]. Такого Т. Шевченка ані у Великій Британії, ані в англомовному світі загалом не знали й про саму можливість пошуку інтерпретацій його творчості у такому дусі навіть не підозрювали. Ми, українці, "цінуємо духовне й естетичне багатство його творчого світу, захоплюємося ідейним авангардизмом і високим громадянським образом, політичною і моральною принциповістю, його органічною належністю народів та багатьма іншими дорогоцінними якостями, що пов'язані в нашій свідомості з його іменем" [2, 5]. Тоді як для англійців та англофонів ці особливості Шевченкової постаті та творчості або принаймні значна частина з них не є аж надто актуальними. Їхнє потрактування поета відрізняється від українського, для них Т. Шевченко інший. Втім, є, гадаємо, підстави погодитися з О. Гнатюк, коли вона стверджує, що "слова Драго Янчара про тожсамість його народу, яку за "браком реальних історично-політичних сил" утверджували "культура та література", можна застосувати й до української ситуації" [1, 39]. І ще більшою мірою підтримати рішення дослідниці розпочати перелік українських прикладів, які б мали слугувати ілюстрацією для цього висновку, саме з поезії Т. Шевченка.

Зацікавлення Т. Шевченком англійцями й англофонами у найтісніший спосіб пов'язане із загальною увагою й інтересом до

України, українців, української культури й загалом до усього українського. Спочатку воно виникає в англослов'янському світі й рок за роком, крок за кроком зростає у ході фізичного проникнення англійців та інших європейців до невідомої, чужої, дивної для них східної частини "старого" континенту, супроводжуваного спробами письмової фіксації того нового, що їм там довелося побачити і пережити. В міру інтенсифікації, урізноманітнення, наповнення більш глибоким змістом контактів між представниками Великої Британії та загалом Західної Європи та їхніми східноєвропейськими сусідами інтерес, про який ідеться, не втрачаючи його первісної етнографічної основи, помітно активізується, остаточно набуваючи, до того ж, ознак явища не спорадичного, а регулярного. Його виявлення, втім, досить тривалий час залишається переважно природною реакцією англофонних суб'єктів на нові як для них самих, так і для їхнього оточення реалії, не позбавлені екзотичного присмаку, й не виходить за рамки "національного апіорізму" (Г. Гачев), тобто наперед заданого розуміння власної культури як чогось вищого і кращого за інші. Саме прагнення до екзотики виступало в ролі головного стимулу для збудження уваги Європи до України, саме воно визначало на перших порах спрямованість цієї уваги.

Перехід на новий щабель, який відбувається у 60–80-ті роки ХІХ ст., теж у найбезпосередніший спосіб пов'язаний зі сприйняттям українського національного простору, з одного боку, як такого, який аж ніяк не належить до "просторової історії" Європи, з іншого, – як екзотичного, максимально наближеного до "таємничого Сходу" та сприйнятого як культурний стереотип "африканського (чи індійського) менталітету". Він несе на собі виразний відбиток апіорного прагнення йти до "чужого монастиря" з "власним статутом" і здійснюється у руслі збуреного європейською романтичною свідомістю спалаху специфічної зацікавленості з боку Європи новими "америками", "африками", "індіями" у значно ближчому, ніж реальні Америка, Африка й Індія, просторі в її власній східній частині, дістатися до якої можна без долання морів та океанів, а місцеві мешканці якої зовні зовсім інші, ніж індіанці або індіїці, майже нічим не відрізняючись від самих "справжніх" європейців. Тобто фактично є одним з різновидів того феномену, що його Е. Саїд слушно кваліфікує як "західне (курсив Е. Саїда. – Ю. Т.) бачення незахідного світу" [5, 20] з усіма можливими наслідками і конотаціями, притаманними для нього.

Англійська література ХІХ ст., за спостереженням ряду дослідників, майже не намагалася сперечатися з поширеними у тогочасному соціально-політичному дискурсі поняттями "підлеглих" чи "нижчих" народів і культур. Ні про яку "культурну рівновагу сил" (К. Гірц) між "своїми" як "вищими" та "чужими"- "нижчими" не могло бути й мови. В особі таких письменників, як Т. Карлайл, Дж. Раскін,

Ч. Дікенс, В. Текерей та ін., вона висловлювала у художньому слові такі погляди на колоніальну експансію Великої Британії, на взаємини мешканців метрополії та колоній, які вкладалися у рамки домінуючих в той час як у політиці британських державно-політичної еліти, так і у суспільній свідомості імперських уявлень. Розуміння України як ще одного екзотичного краю зі світової периферії, ставлення до неї з боку носіїв англійської мови, які виявили до неї інтерес, зафіксувавши його у вигляді різноманітних за змістом і за формою записів та коментарів, визначалося рисами, які випливали із заснованої на європоцентричному підході моделі характерних для тієї доби стосунків між модерною західноєвропейською метрополією як визнаним "центром світу" та її віддаленими територіями, позбавленими власної ідентичності й історії, приреченими на другорядність і на роль вічного учня, неспроможного засвоїти урок як слід.

Загальносвітова модель імперської культури та історичний досвід Британської імперії спрацьовували в цьому випадку на всі сто відсотків. Для сприйняття України й української культури ключовим виявлявся той самий підхід, який один з авторів характеризує такими словами: "Будучи британцем або французом у 1860-х роках, ви бачили б і сприймали Індію та Північну Африку як щось знайоме й далеке, але ніколи як щось відокремлене й суверенне" [5, 23]. Особливість України полягала в тому, що вона, як правило, сприймалася як щось далеке, не дуже знайоме й, до того ж, досить відокремлене, таке, яке не належить і навряд чи належатиме "нам".

Екзотичність при цьому інтерпретувалася як вичерпна й самодостатня, така, яка не потребує жодних доповнень та уточнень. Погляд на українців, який ґрунтувався на ній, не передбачав наявності у них як у суб'єктів, маркованих екзотикою, якоїсь окремішньої ідентичності, ба навіть не припускав самої можливості чогось подібного. Жодних спроб міркувати про стиль буття українців як європейський, розуміти українську культуру як феномен європейського типу, бачити в ній бодай зародковий стан того дискурсивного способу конструювання національно культурних значень, котрий здійснює вирішальний вплив на націю й процеси націєтворення, – в англословному світі в той час, про який ідеться, не спостерігалось.

З точки зору готовності до екзотики й зосередженості на ній особливу увагу Європи і європейців привертала, ясна річ, українські козаки. Козацтво – одна з яскравих, неповторних реалій українського життя, яка не мала аналогів ані в англофонному, ані загалом у західноєвропейському світі. Захоплення козацтвом на той час мало в Європі традицію, сприймалося як щось цілком природне, засноване на тому, що, дійсно, мало місце в реальному житті. Колективні й індивідуальні образи козаків уже були відомі у світовій літературі. Козаків у Європі прийнято було сприймати як символ військової сили і

звитяги, як воїнів, здатних перемагати навіть турків, які викликали у європейців острах. "У 1569 р. Польське королівство успадкувало козаків разом із Україною від Литви, яка покладалась на них для захисту свого південного прикордоння від Кримського ханату, – пояснює ситуацію, хоч і дивлячись на неї під дещо іншим кутом зору, Т. Снайдер. – Польща з'ясувала, що козаки мали велике військоове значення не лише для захисту, а й для атаки. В тогочасній Європі польська кавалерія була найкращою, але найефективніше її можна було використовувати для звершення битв; водночас держава мала проблеми з оплатою піхоти, якої потребувала для початку баталій. На якийсь час козаки заповнили цю нішу, продемонструвавши свою цінність у війнах зі Швецією у 1601–1602, Московією у 1611–1612 та Османською імперією у 1621 рр. Річ Посполита здобула свою найбільшу славу саме тоді, коли її польські та литовські рицарі найбільш пліч-о-пліч з українськими козаками" [6, 143].

Саме таємничий і незвичайний навіть на рівні його суто зовнішніх реалій світ козацької "вольниці" був в очах англомовних та інших європейців головною, найбільш репрезентативною ознакою світу українського, визначав колорит цього останнього, а також значною мірою його характер і природу. Козаки і козацтво при цьому ототожнювалися не з особливим військово-соціальним статусом, як це мало б бути з огляду на життєві реалії і на їхнє істинне становище у Речі Посполитій, а з ознакою національною. Українці як нація де-факто прирівнювалися до козаків, хоч з огляду на дійсний стан речей подібний погляд не можна було вважати таким, що відповідав дійсності. Козацька складова в українському етнічному масиві була, безумовно, важливою, проте не вичерпувала усього розмаїття українства і, тим більше, не визначала його сутність та особливості.

Свою, досить помітну й вагому, роль у просуванні української літератури в англомовне середовище відіграла зумовлена поширенням німецької, гердерівсько-гриммівської, концепції усної народної творчості як підґрунтя для нової національної літератури зосередженість на фольклорі, зокрема східних та південних слов'ян. Зумовлений нею етнографізм культури дався взнаки й у перебігу процесу проникнення української культури до Великої Британії й інших англомовних країн. "Континентальна" – німецько- і франкомовна – та "острівна" – англомовна – Європа у цьому відношенні діяли цілком злагоджено й синхронно, не виявляючи ані концептуальних, ані фактографічних відмінностей у сприйнятті України.

Дедалі більш інтенсивне та результативне включення українських етнічних територій у процес становлення національної ранньомодерності, а згодом – початок формування модерної України на сприйняття української літератури в англомовному світі практично жодним чином не впливало. Погляд на неї і на все, що з

нею пов'язане, залишався стабільним, заснованим на розумінні її як архаїчного світу, безнадійно застиглого на стадії доісторичного суспільного розвитку. Цей погляд не зазнав особливих змін ані тоді, коли у 1820–1830-х роках на Лівобережжі почали з'являтися перші прояви українського національного духу й українського патріотизму, ані коли "в середині XIX ст. до лівобережного захисного патріотизму додалось романтичне почуття провини окремих правобережних поміщиків, що стало причиною формування у Києві народницького руху з елементами національного характеру", ані коли завдяки віршам Т. Шевченка українська ідея російських підданих отримала відгук не лише на етнічних українських землях, а й в інших місцях Російської імперії [6, 153–154].

Перші кроки на шляху знайомства британців та інших представників англофонного світу з українською духовною культурою було, як відомо, зроблено ще до появи Тараса Шевченка і незалежно від його постаті [4, 151–154], проте саме з творчістю митця пов'язаний початок нової доби в історії рецепції української літератури в англomовному культурному середовищі. Навряд чи було б коректним і виправданим твердження, згідно з яким знайомство англійців та носіїв англійської в інших країнах з поетичними шедеврами Т. Шевченка одразу ж спричинило переверот в їхньому сприйнятті й розумінні української літератури та культури, проте радикальний зсув від "голої" рецепції до рецепції з елементами інтерпретації, а згодом – до інтерпретації пов'язаний, поза всяким сумнівом, саме з Т. Шевченком. Тим не менше, є підстави стверджувати, що поява перекладів творів Т. Шевченка англійською вплинула на процес рецепції української літератури та культури в англomовному просторі, додавши до нього нові моменти й інтенсифікувавши його вже у другій половині XIX ст., коли такі переклади починають з'являтися друком у різних містах та виданнях. Протягом XIX ст. ця рецепція йшла у регулярному режимі з поступовим, хоча й не надто швидким, нарощуванням її основних кількісних параметрів. Практично кожне наступне покоління діячів англійської культури зверталось до української літератури, а з появою "англomовного" Т. Шевченка – до Шевченкової поезії, перекладаючи своєю мовою або нові твори письменника, або щось із того, що вже було перекладено їхніми попередниками.

Втім, просуванню вперед і шир, поглибленню розуміння природи та основних особливостей художнього світу Т. Шевченка в англomовному середовищі це майже не сприяло. Кількість тривалий час не виявляла жодних ознак можливості переходу в нову якість. Рецепція лишалась виключно саме рецепцією, ознайомленням, не перетворюючись на інтерпретацію як власне самих творів поета, так і проблеми його місця і ролі в українській літературі, а також у

формуванні нової української національної ідентичності. Розуміння Т. Шевченка в англомовному середовищі було спрощеним. Його роль як українського національного генія, досягнення якого "проклали шлях модерній українській політиці, де культура була теоретично та практично поєднана з селянством" [6, 154], а також як митця й мислителя світового рівня, залишалася для всього англофонного культурного ареалу не лише незрозумілою, а й, по суті, невідомою, неосяжною.

Сповнений оптимізму й позитивного пафосу висновок Р. Зорівчак щодо того, що "тепер ширші читацькі кола англомовного світу при звичаються сприймати творчість Т. Шевченка як художнє втілення історичної пам'яті українського народу, як одну з найяскравіших сторінок у світовій літературі" [3], – сприймається у цьому зв'язку, безперечно, з розумінням і прихильністю, але справляє враження перебільшення, продиктованого позанауковими чинниками, виглядає відчайдушною (причому цілком природною) спробою ідеалізувати ситуацію, видавши бажане за дійсне.

За традицією, що почала складатися з перших кроків проникнення української літератури та культури до англомовного культурного ареалу, інтерпретація помітно відставала від рецепції. При цьому в перебігу рецепційного процесу не було нічого незвичайного або екстраординарного. Практично все, що відбувалося, йшло своєю чергою залежно від того, в який спосіб склалися об'єктивні та суб'єктивні фактори в той чи інший момент. Суб'єктивний фактор при цьому, як правило, переважав. У якийсь момент провідну роль почали відігравати представники української діаспори у США, Канаді, Великій Британії, що наклало на увесь процес сприйняття України, української літератури та культури певний відбиток.

У загальному потоці рецепції української літератури в англійському мовно-культурному ареалі спрямованість не лише на сприйняття, а й на повноцінне засвоєння, тобто власне інтерпретаційна складова, з'являється у другій половині ХХ ст. під впливом бажання вмістити Україну в оновлювану картину Європи, котра почала формуватися зі змінами і зрушеннями, що мали місце в ХХ ст. Ще одна особливість ознайомлення англомовних читачів з Україною й українською літературою полягає в тому, що образ України не так формувався через знайомство з красним письменством, як переважно привносився, так би мовити, ззовні, зі сфери історії, політики, міжнародної "міфології" та ін. Стереотипи у сприйнятті України давалися взнаки й у сприйнятті поезії Т. Шевченка та української літератури загалом.

Саме всередині ХХ століття, за нашими спостереженнями, з'являються вагомні ознаки того, що сприйняття української літератури та культури в англомовному світі зазнає змін, набуваючи характеру

рецепції з елементами інтерпретації або, інакше кажучи, інтерпретативної рецепції. У царині наукового сприйняття української літератури і мистецтва загальна тенденція до доповнення рецепції інтерпретацією знаходить своє виявлення у цілій низці випадків, додаючи до процесу засвоєння українського літературного матеріалу в англomовному культурному ареалі принципово нові моменти. Внаслідок помітного посилення інтерпретативного начала у погляд англійців та представників англomовного світу на українську літературу й у її оцінку вносяться істотні корективи, зокрема у вигляді визнання факту існування однієї української нації, але двох українських літератур: однієї всередині Української Радянської Соціалістичної Республіки, іншої за її межами, в еміграції. На ідеологічному рівні ці дві літератури протиставляються одна одній за ознакою: радянська (соціалістична) – еміграційна (несоціалістична). На естетичному рівні – за ознакою: реалістична – нереалістична модерністська, авангардистська.

Етапним явищем у вивченні та поясненні Шевченкових творів англійською стала монографія Ю. Луцького "Між Гоголем і Шевченком. Полюси літературної України. 1798–1847" [8], головний акцент у якій було зроблено на природному самобутньому українстві Т. Шевченка на противагу свідомій інтеграції автора "Тараса Бульби" і "Мертвих душ" до російської культури зі збереженням ним лише фрагментарних, зведених переважно до місцевого колориту рис і ознак українця. Праця важлива насамперед тим, що позначила перехід від рецепції творчості Т. Шевченка до її інтерпретації.

Характер еволюції образу української літератури в англomовному світі, стадій та етапів цього процесу добре видно на прикладі того, як розвивалося й змінювалося засвоєння англійською мовою творчості Т. Шевченка, а також осмислення її самої та її значення для української культури та української нації. З точки зору розуміння характеру й особливостей рецепції української літератури загалом рецепція Т. Шевченка в англomовному культурному ареалі є показовою. Процес знайомства з Т. Шевченком в англomовному середовищі починався з перекладів поодиноких творів, набирав обертів шляхом поступового збільшення кількості англійських перекладів та завдяки літературно-критичній і науковій інтерпретації творчості письменника. Згодом він перетворився на інтерпретацію без або поза рецепцією, одним з яскравих прикладів якої слід вважати монографію Дж. Грабовича "Шевченко як міфотворець...", опубліковану англійською мовою в США 1982 року й видану в Україні в перекладі українською 1991-го [7].

У цій праці було зроблено наступний крок на інтерпретаційному шляху. Вчений запропонував власну суб'єктивну інтерпретацію, не лише свідомо відмовляючись від слідування в руслі усталеної у

шевченкознавстві інтерпретаційної традиції, а стаючи на шлях її прямого і рішучого заперечення. З точки зору теми нашої статті особливий інтерес привертає факт звернення дослідником уваги на явище, що він його кваліфікує як "парадокс рецепції Т. Шевченка". Парадоксальність, про яку йдеться, полягає, на думку Дж. Грабовича, в тому, що, чим більше зростає кількість зовнішніх ознак і параметрів, залучених до аналізу поезії Т. Шевченка, тим менш чітким, виразним, цілісним стає її розуміння читачами та дослідниками. Оперуючи обраними нами центральними категоріями, можна стверджувати, що, чим більше стає фактів рецепції творчості Т. Шевченка, тим меншою мірою вдається цю творчість інтерпретувати, вичленивши в ній те, дійсно, головне, що становить її сутність. "Парадокс рецепції Т. Шевченка" може бути поширений на рецепцію всієї української літератури, зокрема й у англомовному світі. Тут так само, як і у випадку з Т. Шевченком, збільшення кількісних показників тривалий час не забезпечувало якісного прориву, не дозволяло створити повноцінний образ української літератури й української нації, який би максимально відповідав реальному стану речей.

Нині інтерпретація Т. Шевченка в англомовному світі триває. Її спрямовано на пошук відповіді на питання, ким і яким він як поет був насправді? Національний поет? Соціальний? Який? Йдеться, тобто, про намагання відшукати "справжнього" Т. Шевченка, розібравшись, окрім того, ще й з питанням щодо ролі і значення поета. Зокрема, для процесів державо- та націєтворення, а також для сучасної української "політики пам'яті" як одного з факторів нової національної ідентичності.

1. *Гнатюк О.* Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / авторизований переклад з польської. – К.: Критика, 2005. – 528 с. 2. *Дзюба І.* Вступ / Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – 2-ге вид., доопрац. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 718 с. 3. *Зорівчак Р.* Англомовна поетична Шевченкіана – здобутки і сучасний стан / Зорівчак Р. / Електронний ресурс. Режим доступу: kobza.com.ua. – 5.02.2010 р. 4. *Зорівчак Р.* Українська література в англомовному світі / Зорівчак Р. Слов'янські літератури. Доповіді. XI Міжнародний з'їзд славістів (Братислава, 30 серпня – 8 вересня 1993 р.). – К.: Наукова думка, 1993. – С. 147–161. 5. *Саїд Е.* Імперія, географія, культура / Саїд Е. Культура й імперіалізм / пер. з англ. – К.: Критика, 2007. – 608 с. 6. *Снайдер Т.* Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569–1999 / пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2012. – 464 с. 7. *Grabowich G. G.* The poet as mythmaker. A study of symbolic meaning in Taras Shevchenko. – Cambridge, Mass. – 1982; Грабович Гр. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / пер. з англ. С. Павличко. – К.: Рад. письменник, 1991. – 211 с. 8. *Luckyj G. S. N.* Between Gogol' and Shevchenko: Polarity in the literary Ukraine. 1798–1847. – Munchen, 1971.

Надійшла до редколегії 12.03.13

Тёпенко Ю.

**Тарас Шевченко в англоязычному культурному ареалі:
сквозь "парадоксы рецепции" к дилеммам интерпретации**

В статье представлен взгляд на процесс восприятия творчества Тараса Шевченко в англоязычном культурном ареале под углом зрения постепенного перехода литератур-реципиентов от простой рецепции шевченковских текстов к рецепции с элементами интерпретации, а затем – к интерпретации. Особое внимание обращено на некоторые "парадоксы рецепции", на заметную амбивалентность последующей интерпретации Т. Шевченко, его роли в истории украинской литературы и нации.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, перевод, рецепция, интерпретация, национальный априоризм, стереотип.

Турченко Y.

**Taras Shevchenko in English-Speaking Cultural Area:
through "Reception Paradox" to Dilemmas of Interpretation**

The article describes the process of the perception of Taras Shevchenko works in the English-speaking cultural area from the point of view of the gradual transition of the literature-recipient from the simple reception of Shevchenko texts to the reception with interpretation elements, later to the interpretation itself. The article pays attention to some "reception paradox", to noticeable ambivalence of the subsequent interpretation of T. Shevchenko, his role in the history of the Ukrainian literature and the Ukrainian nation.

Key words: Taras Shevchenko, translation, reception, interpretation, national apriorism, stereotype.

УДК 821.161.2:81'255.4=521:91

*О. Хоменко, канд. іст. наук, викладач,
Національний університет "Києво-Могилянська академія"*

**УКРАЇНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ РЕАЛІЇ
У ПЕРЕКЛАДАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯПОНСЬКОЮ МОВОЮ:
ВІД ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДО ЗАСВОЄННЯ**

*У статті йдеться про спроби перекладу географічних реалій у поезіях
Т. Шевченка японською мовою і засвоєння їх перекладачкою Фудзією Ецуко.*

Ключові слова: поезії Т. Шевченка, японські переклади, географічні реалії.

До питання порівняльного аналізу перекладів Шевченкової поезії іноземними мовами у своїх дослідженнях неодноразово зверталися такі науковці, як Р. Зорівчак [8; 9; 7], Л. Задорожна [5], В. Коптілов [12], Кім Сук Вон [10] та інші. Дослідники Шевченкової творчості, зокрема Є. Сверстюк, відмічають, що творча манера поета характеризується глибоко живою народністю, бо "феномен Шевченка відбиває нашу національну природу, наше світосприйняття, наше минуле і нашу